

REGIONALIZMO RAIŠKA ŠIUOLAIKINĖJE LIETUVOS KNYGŲ LEIDYBOJE: TARMINĖS KNYGOS

Tomas Petreikis | Vilniaus universiteto Knygotyros
ir dokumentotyros institutas
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas: petreikist@gmail.com

Straipsnyje analizuojama Lietuvoje naujai po 1990 m. atsiradusi lietuvių tarminių knygų leidyba. Siekiama atskleisti šiuolaikinės tarminės knygos apibrėžties, adresato ir leidybos problemas. Lietuvoje plėtojama tarminė leidyba liudija visuomenėje sklindančias liberaliojo pliuralizmo vertybes, regionų informacinių poreikių dinamiką, besiplečiančius etnografinių bendruomenių saviraiškos laukus. Skirtingas etnografinių Lietuvos bendruomenių požiūris į bendrinės lietuvių kalbos ir tarmės santykį yra lemiamas motyvas tarminės spaudos projektų plėtotei. Didžiausią dėmesį šiems projektams kokybinėmis ir kiekybinėmis prasmėmis skiria žemaičiai. Aukštaičių ir dzūkų bendruomenės į tarminę leidybą įsitraukė vėliau, pasiekimų esama mažiau, bet jų potencialas yra didesnis, todėl ateityje aukštaičių tarme gali pasirodyti vis daugiau leidinių. Tarminėje leidyboje vyrauja savilaida, bet išskirtiniai leidybos projektai, kuriuose dalyvauja žinomi kūrėjai ir leidybos profesionalai, leidžia tikėtis kokybinių pokyčių ateityje.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: aukštaičiai, dzūkai, etnografija, leidyba, Lietuvos etnografiniai regionai, regionalizmas, suvalkiečiai, tarmė, tarminė knyga, žemaičiai.

ĮVADAS

Šiuolaikinio regionalizmo raiškos formų ir būdų įvairovė leidžia etninėms bendrijoms išreikšti savojo pasaulio vaizdo visumą įvairiomis medijomis, tarp jų ir dokumentinėmis. Kalbinei saviraiškai regionalistai rodo didžiausią dėmesį ir susirūpinimą jos ateitimi. Sparčiame technologijų kaitos amžiuje žmonijos kalbinės įvairovės kismas intensyvėja. Mokslininkai spėja, kad iš 2001 m. duomenimis pasaulyje užfiksuotų 6912 kalbų ir tarmių 2101 m. liks apie pusę. Artimiausias išnykimas gresia 548 kalboms ir tarmėms.¹ Europoje apie 10 proc. (50 mln.)

1 HARRISON, K. David. *When Languages Die: The Extinction of the World's Languages and the*

Erosion of Human Knowledge. Oxford, 2007, p. 3–4.

žmonių kalba regionine arba mažumų kalba.² Mažos Europos tautos išgyvena didėjančią tarptautinių kalbų spaudimą, o jų mažumos tai jaučia dar didesne jėga. Vakarų tradicijoje etninių mažumų literatūra kuriama didžiųjų kalba, o Vidurio ir Rytų Europoje kūrėjai rašo savo gimtąja kalba.³

Skirtingai nuo pripažintų etninių mažumų kalbų, tarmių statusas ir reikšmė daugelyje šalių suvokiama nevienodai.⁴ Tai kalbininkų, visuomenininkų ir politikų viešų diskusijų rezultatas: kalbotyros mokslu pagrįsti objektyvūs rezultatai nėra nepajudinama tiesa. Tarmės grįžimas į spaudą Europoje siejamas su XX a. antroje pusėje per Vakarų ir Šiaurės Europą nusiritusia neotribalizmo banga, išjudinusia regionalizmo procesus net ir tose šalyse, kurios XX a. pirmoje pusėje buvo valdomos kraštutinių nacionalistų. Vienu iš pavyzdžių gali būti laikoma Italija. XIX a. pabaigoje suvienyta kalbiškai margaspalvė Italija iki šiol išlaikė gana didelę tarmių įvairovę ir jau ne vieną dešimtmetį Italijos regionų bendruomenės aktyviai dalyvauja leidybinėje veikloje, leisdamos spaudą savo tarmėmis.⁵ Europos Sąjungos regioninė politika pamažu išjudina Rytų ir Vidurio Europos šalių regionalizmo procesus, kurie dėl skirtingai suvokiamų vietinės valdžios vidaus politikos prioritetų dar ne visur gali įgauti aiškiai išreikštas regioninio atstovavimo formas ir struktūras, bet etnokultūrininkai ir visi savosios kalbos entuziastai verčia savąją vagą. Tarp Lietuvos kaimynų regime Latvijos latgalių ir Lenkijos kašubių leidybinę veiklą. Pastaruoju metu esama ir tarptautinio bendradarbiavimo pavyzdžių. Išėjo trikalbių ir keturkalbių leidinių lietuviams bendradarbiaujant su Latvijos latgaliais⁶ ir Berno vokiečiais⁷.

Straipsnio objektas – šiuolaikinė (1991–2014) lietuvių tarminė knyga. *Tarminė knyga* šiame straipsnyje suvokiama kaip ištisai tarme parašyti veikalai, pagal adresatą skirti konkrečios tarmės atstovams. Tarminė knyga neturi nieko bendra su autorių bandymais bendrine kalba parašytuose kūriniuose išlaikyti kai kurias morfologijos, sintaksės ar leksikos ypatybes. Tarminė spaudos produkcija yra kitokios kūrėjų saviraiškos, dažnai ir kitokių pažiūrų į bendrinę kalbą materializuota kūrybos forma. Todėl atsiribojama nuo šios kalbinės saviraiškos problemos, ją palikdami profesionaliems kalbininkams, tiriantiems tarmių ir bendrinės kalbos sąveikos procesus. Atsiribojama ir nuo palikimo autorių kūrybos publikacijų bei profesionalių kalbininkų parengtų mokomųjų dialektologijos veikalų. Dėl straipsnio apimties ir tikslingų tyrimų stokos neieškoma tiesioginių tarminės knygos ryšių su kalbinių bendruomenių plėtojama tarminiais periodinės spaudos, radijo, televizijos, socialinių medijų ir internetinės žiniasklaidos projektais. Tai ateities tyrimų uždavinys, pareikalausiantis sutelktų jėgų, gilesnės tarpdisciplininės analizės ir apimties. Straipsnyje nekeliamas aksiologinis tarminės spaudos aspektas laikantis nuomonės, kad knygos vertė kintanti, o grožinius ir meninius kūrinius gali tinkamai įvertinti tik literatūrologai ir menotyrininkai.

Straipsnio tikslas – išanalizuoti lietuvių tarminės knygos leidybą kaip nacionalinį ir europinį reiškinį atsižvelgiant į šalyje vykstančius regionalizmo ir sociolinguistinius procesus. Uždaviniai: 1) ištirti tarminės spaudos autorinės savivokos ir institucinio suvokimo problemas; 2) nustatyti tarminės spaudos ir etnografinį sąryšį, tarminę leidybą interpretuojant kaip regionalizmo raiškos formą; 3) atskleisti tarminės knygos leidybos profesionalumo kontekstus.

Šiuolaikiniais tarminės spaudos tyrimais Lietuvoje domisi filologai ir knygotyrininkai, savo dėmesį sutelkiantys į kelis esminius pjuvius: 1) vienos tarmės spaudos viseto tyrimai, 2) analitinės knygų recenzijos, 3) platesnės knygų apžvalgos. Kalbininkas Antanas Balašaitis 2015 m. pradžioje atliko paskutinių dešimtmečių lietuvių tarminės literatūros apžvalgą, išryškino įdomesnius veikalus⁸, bet negalėjo pateikti apibendrinančių išvadų, neturėdamas tarminės knygos viseto. Šio straipsnio autorius iš knygotyros pozicijų yra tyręs žemaitiškąją knygą istoriniu (1905–1944)⁹ ir šiuolaikiniu (1991–2012)¹⁰ aspektais. Literatūrologai, analizuodami regionalizmo raišką literatūroje, yra pastebėję regioninių autorių vartojamų simbolių ir vaizdavimo manierų ypatybių¹¹, bet nedaugeliu atveju yra galimybė išplėsti analizę ir dialektologiniu aspektu. Iš literatūrologijos pozicijų (su knygoty-

2 BRADLEY, Linda; VIGMO, Sylvi. *Atvirieji švietimo ištekliai (AŠI) rečiau vartojamoms kalboms*: situacijos analizės ataskaita. 2014, p. 5. Prieiga per internetą: <http://langoer.eun.org/c/document_library/get_file?uuid=18cadaac-42c4-4bea-bca3-6132fffc311f&groupId=395028>.

3 LAUKKONĖN, Taisija. Mažumos literatūra kaip iššūkis nacionaliniam literatūros kanonui: Lietuvos specifika. *Colloquia*, 2015, t. 34, p. 127.

4 Latgalių tarmės pozicijos yra apibrėžtos svarbiausiose Latvijos įstatymuose nuo 1918 metų. Iki šiol tęsiasi politiniai ginčai dėl latgalių tarmės vartosenos sferų išplėtimo. Žr. plačiau: BITANS, Agris. Juridiskas piezīmes latgaliešu rakstu valodas kā vēsturiska latviešu valodas paveida sakarā. *Jurista Vārds*, 2012, june 6 (nr.10 (709)). Prieiga per internetą: <<http://www.eversheds.com/global/en/what/articles/index.page?ArticleID=en/global/latvia/lv/Juridiskas-piezimes-latgaliesu-rakstu-valodas>>.

5 KACIUŠKIENĖ, Genovaitė. Tarminės literatūros straipsniai interneto paieškos sistemoje www.google.com: Lietuva ir Italija. *Acta humanitaria universitatis Saulensis*, 2007, t. 4, p. 64.

6 Latgalių poeto Ontuono Slišano knygelėje

vaikams *Rūtaļu vydā* (2009) pateikiami Kristinos Vaisvalavičienės versti poeto tekstai žemaičių tarme ir bendrine lietuvių kalba.

7 Keturkalbėje knygoje *Štai eina žmogus* (2004) pateikti gretiniai tekstai vokiečių bendrine kalba, Berno vokiečių tarme, bendrine lietuvių kalba ir aukštaičių tarme.

8 BALAŠAITIS, Antanas. Tarmių atgijimas literatūroje. *Gimtoji kalba*, 2015, sausis (nr. 1), p. 3–12.

9 PETREIKIS, Tomas. *Regioninės knygos kultūra Žemaitijos knygos 1905–1944 m. pavyzdžiu*: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, komunikacija ir informacija (08S). Vilnius, 2014, p. 261–268. Prieiga per internetą: <http://vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:E.02-2014-D_20141111_114530-13352/DS.005.0.01.ETD>.

10 PETREIKIS, Tomas. Dabarties žemaitiškoji knyga. *Žemaičių kultūros savastys*, t. 1: Nuo Vilniaus kavų prie Baublio slenksčio. Vilnius, 2012, p. 17–27.

11 PELINSER, André Tessaro. Regionalidade: entre a influência francesa e a brasilidade. Iš *A literature e a vida: por que estudar literatura? Vila Velha*, 2015, p. 356–367.

ros teoriniais ir metodologiniais elementais) žemaičių tarminė literatūra tyrinėta Giedrės Trakytės magistro baigiamajame darbe „Žemaičių regioninė literatūra: tarminiai tekstai“ (2015)¹² ir pavieniuose straipsniuose¹³. Analitinių recenzijų paskelbė literatūrologė Brigita Speičytė¹⁴.

Per pastarąjį dešimtmetį padidėjęs dėmesys lietuvių tarminei spaudai nebuvo atsitiktinis: pamažu augantys leidybos mastai ir tyrėjų vidinė (etninė) motyvacija skatino juos apmąstyti tarminės spaudos reikšmę, išliekamąją vertę ir galimas ateities perspektyvas. Tarminės kūrybos ir kalbinės tapatybės sąsajumo požiūriu šiam tyrimui reikšmingi sociolingvistiniai lietuvių tarmių tyrimai, pastaruosiu metu vykdomi dialektologų Viktorijos Baranauskienės, Reginos Kliukienės, Dovilės Krupickaitės ir kt.¹⁵ Vertingi kultūros geografės Almos Ragauskaitės Lietuvos etnografinių grupių regioninės savimonės erdvinės sąrangos tyrimai¹⁶, leidžiantys suvokti galimus etnografinių bendruomenių kūrybos motyvus. Nors kalbininkai ir kultūros geografai nesiekė ar neturėjo duomenų įvertinti tarminės leidybos reikšmę etnokultūrinėms grupėms, bet jų apibendrinti rezultatai leido atpažinti galimas etnografinės bendruomenės dalyvavimo tarminės leidybos projektuose paskatas.

Esminiai tyrimo šaltiniai yra lietuvių kalbos tarmėmis 1991–2014 m. išleistos knygos. Vykdam tyrimą susidūrus su bibliografavimo spragomis, daug dėmesio buvo skirta tarminių leidinių paieškai ir atrankai. Knygų atranka pirmiausia vykdėta taikant dalykinę iešką suvestiniame LIBIS kataloge (<http://www.libis.lt>). Papildomų duomenų apie tarminius leidinius surinkta vykdam savivaldybių bibliotekų kraštotyrių ir bibliografinių skyrių apklausą. Sukaupus pirminius duomenis apie tiriamus leidinius, imtasi juos peržiūrėti *de visu*. Po atrankų ir peržiūrų iš viso nustatytos 123 knygos, parašytos lietuvių kalbos tarmėmis arba turinčios nemažų tarminių intarpų.¹⁷ Daugiau knyginės spaudos produkcijos vienetų problemos istoriografijoje nėra žinoma. Tad laikomasi nuomonės, kad tiriamas knygų visetas yra reprezentatyvi generalinė visuma, kurios analizė yra išsami, o rezultatai patikimi, ateityje net ir atsiradus į analizę galbūt neįtrauktiems spaudos vienetams. Reikšmingi šiai temai yra ir tarminių tekstų kūrėjų pasisakymai, apžvalginiai spaudos straipsniai apie įvykusius leidinių pristatymus ir pan.

Straipsnyje ieškoma esminių leidybos tendencijų, siekiama derinti kiekybinio ir kokybinio požiūrio į tarminę knygą sąlyčio taškus. Kiekybinio pobūdžio tyrimas vykdomas pasitelkiant statistinę ir tipologinę leidinių analizę. Kokybinis aspektas išryškinamas tiriant leidinių parengimą ir poligrafinę kultūrą. Lyginamojo metodo galimybės atsiskleidžia tarminės leidybos produkciją analizuojant dialektologiniais ir etnografiniais požiūriais, tai siejant su etninių ir kalbinių bendrijų vidiniais komunikaciniais ir informaciniais poreikiais.

Profesionaliosios knygotyros pradininkas Lietuvoje Vaclovas Biržiška į knygotyros terminiją 1927 m. įtraukęs *žemaitiškąją knygą*¹⁸, matyt, nesitikėjo, kad ateityje bus galima kalbėti ir apie *aukštaitiškąją, dzūkiškąją* bei *suvalkietiškąją knygą*. Tuo metu buvo regimi tik pavieniai, XIX a. menantys aukštaičių tarmėmis kurti veikalai, neturėję tęstinumo XX a. pradžioje. Šiuolaikinei tarminėi leidybai dialektologiškai išsiskleidus, pribrendo poreikis spręsti fundamentalesnę jos suvokimo problemą ieškant bendrų tarminės spaudos apibrėžties principų. Sovietinėje Lietuvoje tarminės leidybos problema dėl griežtos kalbos ir kultūros politikos bei eliminuotos savilaidos beveik neegzistavo. Retkarčiais bendrine lietuvių kalba išspausdintuose literatūriniuose tekstuose pasirodantys nedideli tarminiai intarpai buvo pateikiami su neigiamos konotacijos atspalviu.¹⁹ Šiomis sąlygomis tarminės spaudos išskyrimas bendrame lietuviškos spaudos produkcijos masyve neturėjo nei tradicijų, nei ilgalaikių poreikių. Ilgai stokojant gausesnės tarminės spaudos, ne mokslininkai, o autoriai turėjo pirmieji įvardyti ir bandyti apibrėžti savo kūrybą. Įvairaus išsilavinimo ir kūrybinės brandos kūrėjai ilgą laiką iki galo nesuvokė tarminės spaudos išskirtinumo: ją traktavo kaip vienetinį ir nepalyginamą atvejį, dažnai net nežinodami platesnio Lietuvos ir Europos tarminės leidybos konteksto. Tarminės spaudos savivokoje ir apskaitoje dar yra neišspręstų problemų, keliančių rūpestį tarminės literatūros propaguotojams ir tyrėjams.

Atsižvelgiant į ankstesnių tyrimų rezultatus ir šio tyrimo metu sukauptus duomenis, šiuolaikinės tarminės leidybos problemas galima grupuoti į keletą pagrindinių kompleksų:

12 TRAKYTĖ, Giedrė. *Žemaičių regioninė literatūra*: tarminiai tekstai: magistro darbas. Vadovė doc. dr. Brigita Speičytė. Vilnius, 2015. Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto archyvas, lap. 4–58.

13 TRAKYTĖ, Giedrė. Ar žemaičių tarminė parašytos knygos sulaukia savo skaitytojų? *Žemaičių žemė*, 2015, nr. 1(95), p. 10–12; TRAKYTĖ, Giedrė. Žemaitiškos tapatybės raiška Teresės Ūksienės knygelėje „Tuobis“. *Žemaičių saulutė*, 2015, vasario 20 (nr. 2(731)), p. 7; PETREIKIENĖ, Giedrė. Žemaičių tarminės literatūros vertė. *Žemaičių žemė*, 2015, nr. 3, p. 98–100.

14 SPEIČYTĖ, Brigita. Girdimoji atmintis kaip liudijimo literatūros strategija. *Metai*, 2014, spalio (nr. 10), p. 90–104.

15 *Miestai ir kalbos II*: sociolingvistinis žemėlapis: kolektyvinė monografija. Vilnius, 2013.

16 RAGAUSKAITĖ, Alma. Lietuvos etnokultūriniai regionai: formavimasis ir rezultatai. *Etninė kultūra*, 2015, nr. 9, p. 69–74.

17 Šiame tyrime intarpu laikomas atskiras kūrinys (eilėraštis, novelė, feljetonas ir pan.), dažniausiai spausdintas poezijos ar prozos rinkiniuose.

18 Žr. plačiau: PETREIKIS, Tomas. Vaclovo Biržiškos žemaitiškosios knygos koncepcija. *Knygotyra*, 2010, t. 55, p. 134–136.

19 KAČIUŠKIENĖ, Genovaitė. Tarminės literatūros straipsniai interneto paieškos sistemoje www.google.com, p. 63.

- 1) kalbinė tapatybė neįtvirtinama leidinių antraštėse. Knygos antraštė anotuoja knygos kalbinį pagrindą, bet tarminių tekstų kūrėjai ilgai buvo linkę antraštę pateikti bendrine lietuvių kalba. Šis sprendimas pateisinamas tik tais atvejais, kai tarminiai tekstai turi gretutinius atitikmenis bendrine lietuvių kalba arba yra aiškūs stilistiniai sumetimai. Tarme rašyti apsisprendę autoriai turėtų suvokti, kad tarminių leidinių adresatas yra ne visa nacija, o autorius atstovaujama kalbinė grupė. Sava tarmė – aiškiai atpažįstamas knygos tapatybės ženklas, leidžiantis potencialiam skaitytojui greitai atpažinti bendratarmį ir apsispręsti dėl knygos reikalingumo;
 - 2) bibliografiniame knygos apraše dažnai nėra išskiriamos kalbinės tekstų ypatybės, todėl prarandama dalis informacinės paieškos galimybių. Kartais bibliotekų elektroniniuose kataloguose vykdant leidinių paiešką gelbėja antraštėje ar pantraštėje įrašytas reikšminis žodis, pvz., *aukštaitiškai*, *tarme*, *žemaitiu* ir pan. Patikimesnis sprendimas būtų bibliotekų elektroniniuose kataloguose išplėsti bibliografinio aprašo pastabų sritį, joje, be kitų nusistovėjusių elementų, apibūdinti ir kalbinį leidinio pagrindą. Tai galėtų atlikti leidėjas, rengdamas knygos metrikos puslapį, bet pastaruoju metu leidėjai vis mažiau dėmesio skiria bibliografiniam aprašui parengti. Todėl, siekiant užtikrinti sisteminių požiūrį į leidybos produkcijos anotaciją ir apskaitą, ši pareiga gula ant bibliografų pečių;
 - 3) bibliotekų elektroniniuose kataloguose vykdomas tarminės spaudos dalykinimas nėra iki galo išgrynintas. Elektroniniuose kataloguose ir bibliografinėse rodyklėse išskiriant tarminę knygą, gelbėtų unikalus Universaliosios dešimtainės klasifikacijos indeksas, bet kol jo nėra, tenka pasikliauti dalykinimo galimybėmis. Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos bibliografai elektriniame kataloge ilgainiui išskyrė vienodos hierarchinės reikšmės dalykinės rubrikas: „Tarmiškoji literatūra, lietuvių“, „Tarmiškoji poezija, lietuvių“ ir „Tarmiškoji vaikų literatūra, lietuvių“. Nesant geresnių paieškos galimybių, šios rubrikos autoriui leido gana patikimai orientuotis tarminės spaudos masyve. Pažymėtina, kad Valstybinės lietuvių kalbos komisijos kalbininkai tokio pobūdžio spaudą siūlo vadinti ne „tarmiškoji“, o „tarminė“, nes būdvardžiai su priesaga *-iškas* įprastai vartojami šnekamojoje kalboje ir laisvuosiuose stiliuose. Mano nuomone, minėtos dalykinės rubrikos yra pernelyg gremėzdiškos, logiškai ne iki galo pagrįstos ir sunkiai įsimenamos. Geriausia būtų įvesti dalykinę rubriką „Tarminė lietuvių knyga“, o ją vėliau, jau kitomis rubrikomis, būtų galima atskirai detalizuoti.
- Tarminės knygos savivokos problemos atsiradimas ir pastebimi pokyčiai į gera liudija besikeičiantį autorių, leidėjų ir visuomenės požiūrį į tarmes ir tokio pobūdžio leidinius. Vis dėlto dar esama ir techninio pobūdžio problemų, kylančių dėl leidėjų kompetencijos stokos. Anksčiau dažnokai buvo užmirštama leidiniams iš-

siimti privalomąjį tarptautinį standartinį numerį (ISBN), be kurio pagal įstatymų normas spaustuvės negalėdavo priimti spaudos užsakymų, bet mažos spaustuvėlės į tai ne visada reaguodavo. Tarminės spaudos leidėjai taip pat ne visada pateikia ir privalomuosius egzempliorius bibliotekoms, todėl šios knygos nepatenka arba vėlai patenka į bibliografinę apskaitą įgydamos ir institucinę apsaugą. Tai nutinka dažniausiai todėl, kad provincijos literatai, už savas lėšas leidžiantys kūrybą, turi menką supratimą apie privalomąjį egzempliorių. Lietuvos spaustuvių įpareigojimas pristatyti privalomąjį egzempliorių bibliotekoms padėtų savilaidininkams vykdyti šią įstatymų numatytą prievolę.

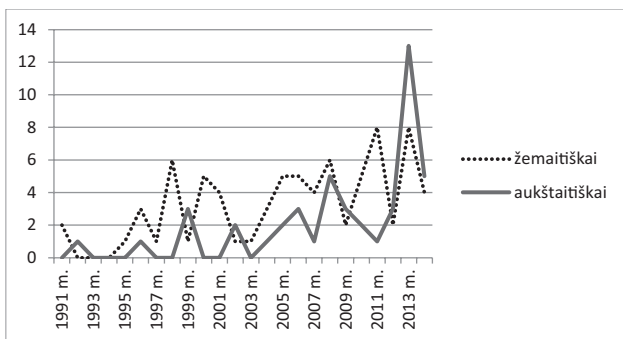
ETNOGRAFINIS ADRESATAS: PATIRTYS IR PROBLEMOS

Lietuvių kalboje pagal Zigmo Zinkevičiaus ir Alekso Girdenio klasifikaciją išskiriamos aukštaičių ir žemaičių tarmės. Jos dengia penkis Lietuvos etnografinius regionus. Kalbininkų atlikti apklausos rezultatai atskleidžia skirtingą etnografinių regionų gyventojų požiūrį į tarmes: Žemaitijoje 64 proc. gyventojų teigiamai vertina tarmes, Aukštaitijoje – 54–55 proc., Dzūkijoje – 46–48 proc., Mažojoje Lietuvoje – 47 proc., Suvalkijoje – 45 proc.²⁰ Etnokultūrininkai ir tarminės kūrybos entuziastai savąją tarmę dažnai vartoja kaip bendruomenės savitvarkos priemonę, leidžiančią mobilizuoti kalbinę bendruomenę bendriems tikslams. Iš pirmo žvilgsnio sąlygos yra panašios ir gana palankios tarminei leidybai plėtoti visuose Lietuvos etnografiniuose regionuose. Pirminis analizės pjūvis pagal aukštaičių ir žemaičių tarmes liudija šiek tiek kitokį atstovų požiūrį (1 pav.). Daugiausia išleista knygų žemaičių tarme – 77, aukštaičių tarme gerokai mažiau – 46. Tiesa, pastarosios tarmės atstovai, būdami gausesni ir turėdami didesnę kūrybinį potencialą, vis labiau domisi šia kūrybinės saviraiškos forma: nuo 2012 m. spaudinių skaičiumi lenkia žemaičius.

Aukštaičių ir žemaičių tarmės pagal atstovų skaičių ir dengiamus etnografinius regionus nėra lygiavertės konkurentės. Aukštaičių tarmei slenkant į vakarus, žemaičių tarmės plotas mažėja. Lietuvių dialektologijoje mažiausias kalbinis vienetas yra pašnektė, stambesni – šneкта, patarmė ir tarmė. Kadangi tarmės nėra sunormintos, tarminės knygas leidžiantys autoriai vartoja savo šnektą. Retai šnektos yra maišomos. Pavieniuose veikaluose pasitaikantis kalbinis nenuoseklumas atsiranda dėl kalbinio paribio atstovų savitumų arba kalbiškai nemotyvuoto

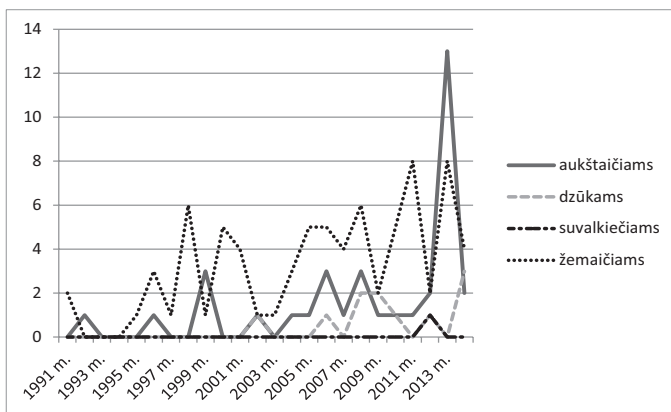
20 BARANAUSKIENĖ, Viktorija; KRUPICKAITĖ, Dovilė. Regioniniai kalbų vartojimo Lietuvos miestuose ypatumai. Iš *Miestai ir kalbos II*: sociolingvis-

tinis Lietuvos žemėlapis: kolektyvinė monografija. Vilnius, 2013, p. 48.

1 PAV. Tarminės spaudos leidyba 1990–2014 m. pagal tarmės SUDARYTA AUTORIAUS, remiantis LIBIS elektroniniu katalogu ir sukaup-ta duomenų baze

kauniškiai, Aukštaitijai – gausūs rytų aukštaičiai. Istoriniame Mažosios Lietuvos regione susikerta aukštaičių ir žemaičių tarmės.²¹ Taigi egzistuoja ne vien regioninis, bet ir subregioninis matymo lygmuo, kuris, manyčiau, yra optimalus tada, kai autorius ir leidėjai suvokia, kad jos tikrasis adresatas yra ne visa tarminė grupė, bet jos dalis – patarmės atstovai. Regioninė savimone yra vienas iš pastoviausių paskatos variklių įgyvendinti daugelį regionalistų sumanymų. Dėl šios priežasties tarminės leidybos analizei suteikus istorinę retrospektyvą ir ją išplėtus etnografiniu aspektu, atsiskleidžia gelminiai regioninių bendruomenių poreikių kaitos dėsningumai (2 pav.).

2 PAV. Tarminės spaudos leidyba 1990–2014 m. pagal Lietuvos etnografinius regionus SUDARYTA AUTORIAUS remiantis LIBIS elektroniniu katalogu ir sukaup-ta duomenų baze

knygos redaktorių įsikišimo. Dėl tarmės viduje vykstančių procesų tarp nutolusių patarmių atsiranda gana ryškių kalbinės saviraiškos savitumų, veikiančių tarmę dezintegracijos kryptimi. Pavyzdžiui, žemaičių tarmės plotas iš esmės sutampa su Žemaitijos regiono erdve, bet pietų ir šiaurės žemaičiai iki šiol mieliau renkasi savo patarmės atstovų darbus. Dzūkiją dengia pietų aukštaičių patarmė, Suvalkijai atstovauja vakarų aukštaičiai

Aukštaičiai tarminė spauda susidomėjo dar XX a. ketvirtame dešimtmetyje. Visuomenės veikėja ir pedagogė Valerija Čepulytė 1937 m. išleido Tverečiaus šnektą parašytą dramą *Išmakė*. Dėl istorinių aplinkybių ši leidybos sritis ilgam apmirė, kol 1992 m. pasirodė pirmieji darbai rytų aukštaičių panevėžiškių tarme – Birutės Goberienės sudarytas rinkinys *Panevėžiečiai šneka*. Per 1992–2014 m. laikotarpį iš viso buvo išleisti 35 aukštaičiams skirti veikalai. Paskutinė tąkart pasirodė Leokadijos Lukošūnaitės-Malcienės dvikalbė pasakymų ir novelių knyga *Sugrįžtančios dienos* (2014). Žvelgiant į leidybos dinamiką, galima konstatuoti, kad aukštaičiams didelis leidybos protrūkis buvo Tarmių metais – išleista 13 leidinių. Tarp leidybos centrų išsiskiria Utena (13 knygų), kurioje daugiausia veikalų išleidžiama rytų aukštaičiams uteniškiams. Leidyboje neatsilieka ir Vilnius (12), telkiantis leidyklas ir aukštaičių kraštiečių organizacijas. Panevėžys (2 knygos), nors ir yra laikomas Aukštaitijos etnografinio regiono sostine, neužima ryškių leidėjo pozicijų ir sostinės vardo nepateisina retai telkdamas regiono bendruomenę bendriems tarminės leidybos sumanymams. Kalbiniu požiūriu vyrauja leidiniai, skirti rytų aukštaičiams uteniškiams, panevėžiškiams ir kupiškėnams. Šios kalbinės grupės patenka į aukštaičių aktyvios etnografinės savimonės branduolį, tad jų atstovų dėmesys savo patarmėms nėra atsitiktinis. A. Ragauskaitės nustatytas aukštaičių regioninės savimonės požymis – lokalinės tapatybės sureikšminimas, teikiant mažiau dėmesio regioninei tapatybei²², – atsispindinti ir jų tarminėje leidyboje. Antraštėse ir paantraštėse linkstama akcentuoti šnektas ir patarmes. Aukštaičiai taip pat leidžia dvikalbius leidinius su gretutiniais tekstais tarme ir bendrine lietuvių kalba. Pirmoji pasirodžiusi dvikalbė knygelė buvo Karolinos Kazlauskienės eilėraščių rinktinė vaikams *Mano pirmieji skaičiai = Mana pirmiej skaičė* (2013). Autorių kontingentas nedidelis – 19 kūrėjų yra išleidę autorinių knygų. Pasirodė gana sėkmingų leidybos projektų. Galima išskirti poeto Vlado Braziūno dviejų laidų sulaukusią poezijos knygą *Saula prė laidos* (2008; *Saula Svaliō*, 2014).

Lietuviams atgavus spaudą, dzūkų inteligentijai (kurios branduolį sudarė Liudas Gira, Vincas Krėvė-Mickevičius ir kt.) buvo kilęs sumanymas leisti laikraštį pietų aukštaičių patarme.²³ Dzūkų kalbinis pasaulis tada buvo per mažas, kad šią idėją būtų įmanu realizuoti. Tik po keleto dešimtmečių žurnalistas Julius Butėnas išleido dzūkišką apsakymų knygelę *Sciklinės gonkos* (1932). Po ilgos pertraukos dzūkai savąją spaudą atgaivino tik 2002 m. Žurnalistas ir rašytojas Romas Sadauskas išleido prozos knygą *Raibas gyvenimėlis*. Iki 2014 m. dzūkams yra išleista 11 knygų.

21 ZINKEVIČIUS, Zigmąs. *Lietuvių tarmių kilmnė*. Vilnius, 2006, p. 67.

22 RAGAUSKAITĖ, Alma. Lietuvos etnokultūriniai regionai, p. 72–73.

23 ŠIMKEVIČIUS, Šarūnas. *Dzūkijos spaudos kelias: esė, straipsniai, bibliografija*. Kaunas, 2014, p. 14–15.

Autorinių knygų išleido penki kūrėjai, iš jų produktyviausi – R. Sadauskas ir literatės Jadvyga Vailionienė bei Svetlana Žadeikienė (po 3 knygas). Džukų leidyba telkiasi Vilniuje ir Alytuje (po 4) bei Marijampolėje (3). Alytus patenka į Dzūkijos regiono etninės savimonės branduolį, laikomas Dzūkijos sostine. Skirtingai nei Varėna, kuri taip pat pretenduoja į Dzūkijos sostinės vardą (I lygmens Dzūkijos savimonės centras)²⁴, Alytus plėtoja tarminės leidybos projektus. Vis dėlto pabrėžtina, kad džukams skirtuose leidiniuose pasitaikantys regioniniai žymenys dar gana sporadiški: pavadinimai įprastai pateikiami bendrine kalba, bet kalbinis knygos pagrindas kartais tikslinamas paantrašte. Vyrauja proza, pasigendama vaikų literatūros, tad ateityje dar yra naujų teminės plėtos galimybių.

Suvalkiečiai – vakarų aukštaičiai kauniškiai – artimiausi lietuvių bendrinei kalbai. Žymėtina, kad nors pagal kalbininkų apklausos rezultatus 43–47 proc. suvalkiečių mano, kad jų vartojama kalba yra pati gražiausia lietuvių kalbos tarmė (geriau apie savo tarmę mano tik aukštaičiai)²⁵, bet suvalkiečiai rodo mažiausiai palankumo tarminiams leidybos projektams. Suvalkiečiams išleista tik viena tautodailininkės Irenos Veronikos Makauskienės dvikalbė knygelė *Šnektos tarp Nemuno ir Šešupės* (2012). Knygelėje vaikams pateikiami tekstai suvalkietiški ir džukiški. Nepaisant teigiamo suvalkiečių požiūrio į savo tarmę, šiuolaikinius jų kalbinius poreikius visiškai patenkina bendrinė lietuvių kalba. Palankų požiūrį į tarmes deklaruoja ir Mažosios Lietuvos regiono gyventojai. Vakarų aukštaičiams kauniškiam priskirtini mažlietuviai nevykdo tarminės leidybos projektų, o likusi mažlietuvių dalis, kalbanti vakarų žemaičių patarme, dėl vietinių autochtonų nykstamai mažo atstovų skaičiaus²⁶ nėra pajėgi imtis tarminės leidybos projektų.

Lyginamieji sociolingvistiniai tyrimai rodo, kad šiuo metu vieninteliai žemaičiai savo tarmės ribas plečia per rašytinę kalbą socialinėse medijose ir privačioje raštijoje (tradiciniai ir skaitmeniniai laiški, trumposios telefonų žinutės).²⁷ Šių saviraiškos formų atsiradimas nėra atsitiktinis. Žemaičių tarme knygos beveik be pertrūkio leidžiamos nuo XVIII a. antros pusės. XX a. pirmoje pusėje būta ir kokybinių pasiekimų – su profesionalių kalbininkų Antano Salio, Juozo Jurkaus ir kt. pagalba pradėta kurti savita rašybos sistema. Apolinaro Petro Bagdono pastangomis leidyba žemaičių tarme buvo tęsiama Jungtinėse Amerikos Valstijose, o vėliau, žlugus Sovietų Sąjungai, atgaivinta ir Lietuvoje. Kalbininkų prof. Alekso Girdenio, doc. Juozapo Pabrėžos ir doc. Jono Bukančio pastangomis plėtojamos žemaičių tarmės norminimo iniciatyvos, kuriama ir įtvirtinama žemaitiškoji rašyba.²⁸ Profesionalių kalbininkų dalyvavimas žemaičių tarminės spaudos leidyboje yra lemiamas postūmis rasti jos prestižui. Lyginant su kitų etnografinių regionų tarminės leidybos pasiekimais, žemaičių autoriai kelia aukštesnius kokybinius reikalavimus sau ir leidėjams. Esama ir subregioninių išskirtinumų. Aktyviausią leidybinę vei-

klą yra išplėtoję labiausiai nuo bendrinės lietuvių kalbos nutolę šiaurės žemaičiai (56 knygos), pietiečiai yra kur kas vangesni (15).

Žemaičių tarminės leidybos projektai plėtojami daugelyje Lietuvos miestų, bet stipriausias pozicijas turi Vilnius (25 knygos). Šalies sostinėje telkiasi žemaičių kultūrinės draugijos, pliuralistinė kalbinė aplinka sudaro palankias sąlygas puoselėti savo kalbinę prigimtį. Žemaitijos regiono savimonės centras Telšiai tarminės leidybos srityje nerodo didelio aktyvumo ir savo produktyvumu nusileidžia tokiems Žemaitijos miestams kaip Skuodas (5), Plateliai (4) ir kt. Žymėtina, kad šiuo požiūriu Telšių kuriamas Žemaitijos sostinės įvaizdis neturėtų apsiriboti vien metalo plastikos ir architektūros kūrinių, bet galėti būti tinkamai atstovaujamas ir leidybinis žemaičių kultūros saviraiškos matmuo.

Tarminės leidybos išskirtinumu laikytini žemaitiškų dainų tekstai su natomis. Žemaičiai taip pat pirmieji pradėjo leisti gretutinius tekstus tarmiškai ir bendrine lietuvių kalba. Žemaičiai kūrėjai gana dažnai renkasi tarminį intarpą – išėjo 31 knyga, kurioje derinti kūriniai bendrine lietuvių kalba ir žemaičių tarme. Pastaruoju metu išleidžiama nemažai tarminių knygų vaikams. Aktyviausiu leidėju išlieka Žemaičių kultūros draugija ir jai giminingos organizacijos – išleista 15 knygų. Į leidybą įsitraukia ir regiono viešosios bibliotekos: Kretingos, Skuodo ir Šilalės. Skuodo rajono savivaldybės viešoji biblioteka savo leidybos reikmėms turi įsigijusi spaustuvės įrangą: čia knygos yra rengiamos, maketuojamos, spausdinamos ir platinamos. Yra gana sėkmingų projektų, peržengusių grožinės literatūros ribas: tautosakinio žanro *Žemaičiai* (2011), kulinarijos paveldo dvikalbė knyga *Pasmuokavuok, kąp skanė* (2013 ir 2015). Į kūrybą ateita žinomų rašytojų, tokių kaip Viktorija Daujotytė su žemaitišku *Daujotės* slapyvardžiu, Justinas Kubilius ir kt. Iš viso tarminių knygų leidyboje yra pasireiškę daugiau kaip šimtas autorių, iš kurių 28 yra išleidę autorinių knygų.

Labiausiai nuo bendrinės lietuvių kalbos nutolusių patarmių atstovai daugiausia dėmesio skiria savo kalbai išsaugoti ir populiarinti spausdintu žodžiu. Šiuolaikinė aukštaičių patarmėmis kuriama spauda atliepia dar gana ribotus regioninių bendruomenių informacinius poreikius, bet pamažu einama teigiama linkme. Žemaitiškosios knygos tradicija tęsiama nauja kokybine forma ir aprėptimi, leidybos intensyvumas pamažu stabilizuojasi, ateina naujų autorių, ieškoma naujų sklaidos ir saviraiškos formų.

24 DAUGIRDAS, Vidmantas; RAGAUSKAITĖ, Alma. Džūkijos kultūrinis regionas. *Annales geographicae*, 2010–2011, t. 43–44, p. 25.

25 BARANAUSKIENĖ, Viktorija; KRUPICKAITĖ, Dovilė. Regioniniai kalbų vartojimo Lietuvos miestuose ypatumai, p. 44.

26 BUKANTIS, Jonas. Vakarų žemaičių tarmės

ypatybės. *Tautosakos darbai*, 2007, t. 34, p. 196.

27 KLIUKIENĖ, Regina. Tarmės mokėjimas, vartojimas ir nuostatos Žemaitijos regione. Iš *Miestai ir kalbos II: sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis: kolektyvinė monografija*. Vilnius, 2013, p. 95.

28 TRAKYTĖ, Giedrė. *Žemaičių regioninė literatūra*, p. 20–21.

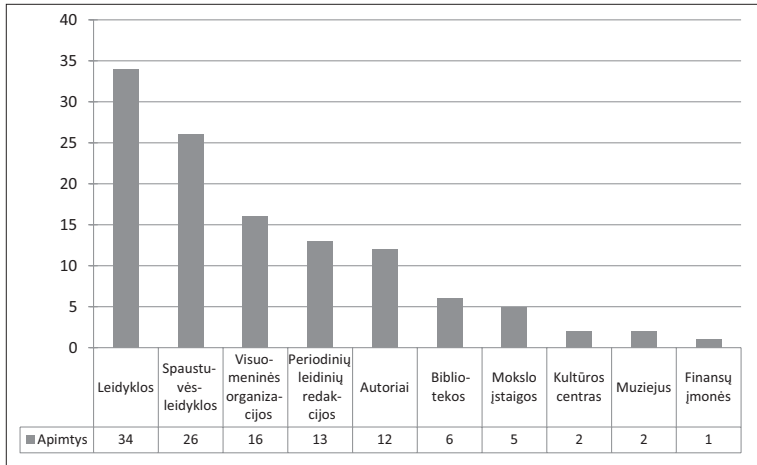
LEIDĖJO POŽIŪRIS: KOMERCIJA IR SAVILAIDA

Literatūrologė Ilzė Sperga, apibūdindama šiandienę latgalių literatūros situaciją, pabrėžė adresato problemą. Skaitančiųjų šia latvių kalbos tarne mažėja, todėl latgalių autoriai iš esmės kuria ne kitiems, o sau patiems.²⁹ Latgalių kultūros centras – pagrindinis latgališkos spaudos leidėjas – vis mažiau skiria dėmesio latgališkai leidybai. Latgalių situacija yra pamokoma, kai nykstanti etninė bendruomenė nebesugeba pati patenkinti savo informacinių poreikių, o nerasdama kitos išeities pamažu atsisako vieno iš pagrindinių informacijos sklaidos kanalo – knygos.

Lietuvoje tarminės leidybos poreikis yra pastarojo ketvirčio amžiaus liberalios lietuvių kalbos ir kultūros politikos rezultatas, neturintis gilių istorinių (išskyrus žemaičių) tradicijų. Daugelis tarminės leidybos projektų pasižymi maža komercine sėkme arba tiesiog jos net nesiekia. Autorių ir leidėjų keliami kiti tikslai – edukaciniai, pažintiniai ir kūrybinės saviraiškos. Šiuolaikinėje Lietuvos tarminėje leidyboje galima rasti panašumų į normatyvinių bendruomenių modelių veikiančias autoriaus–leidėjo–platintojo–vartotojo sistemas³⁰, kai visi šie žmogiškojo lygmens elementai yra susimaišę, veikia socialiniai tinklai, įtraukiantys tarminės kūrybos entuziastus ir etninės regionų kultūros puoselėtojus.

Tarminės leidybos projektai vykdomi šešiolikoje Lietuvos miestų: vyrauja Vilniaus leidėjai, pasižymintys liberaliu požiūriu į tarminę leidybos sritį. Regionų leidybinė veikla reikšmingai prisideda prie regioninės kultūros ir ekonomikos plėtros. Autorių dėmesys savo regionų leidėjams galėtų būti didesnis: remti kitų regionų leidėjus – nesirūpinti savo regiono leidybos ateitimi. Profesionalus požiūris į leidybą regionuose negali subręsti be patirties. Tad kūrėjai turėtų augti kartu su vietos leidėjais.

Iš viso tarminės knygos leidyboje dalyvavo 59 Lietuvos leidėjai ir 12 autorių leidėjų. Šiuolaikinės leidybos komunikacijos grandinė trumpėja, tad kiekvienas autorius gali užsiimti savilaida: perkamos redagavimo, maketavimo, gamybos ir platinimo paslaugos. Ši leidybos strategija leidžia sutaupyti lėšų, bet dėl to dažnai nukenčia leidinių parengimas ir poligrafinė kultūra. Tarminės knygos leidėjus pagal ekonominės ir kultūrinės veiklos pobūdį galima suskirstyti į keletą didelių grupių: komercinės leidyklos (19 įmonių), spaustuvės-leidyklos (11), visuomeninės organizacijos (10), periodinių leidinių redakcijos (8), mokslo įstaigų leidyklos (3), bibliotekos, muziejai ir kultūros centrai (po 2) bei finansų įmonė (1). Iki šiol šeši leidėjai yra bankrutavę arba savo leidybinę veiklą visiškai nutraukę. Ištyrus leidėjų produktyvumą, galima sakyti, kad bendri leidėjų grupių atstovų skaičiaus ir leidybos masto dėsningumai išlieka (3 pav.).

3 PAV. Tarminės spaudos leidybos mastas 1990–2014 m.

SUDARYTA AUTORIAUS remiantis LIBIS elektroniniu katalogu ir sukaupta duomenų baze

Komercinių leidyklų atėjimas į šią periferinę leidybos sritį rodo nedrąsų profesionalaus verslo susidomėjimą tarminė leidyba. Dauguma tarminių leidinių projektus vykdančių komercinių leidyklų yra mažos, dirbančios daugiausia su mažais užsakymais. Jos yra gerai pasiekiamos vietinių literatų, gali pasiūlyti patrauklią kainą ir ilgalaikį bendradarbiavimą. Produktyvumu pasižymėjo „Printėja“ (Kaišiadorys), „Naujas lankas“ (Kaunas) ir bankrutavusi „Jonava“ (Jonava; po 4). Keleto žinomų leidyklų, tokių kaip R. Paknio leidykla, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, „Druka“ (Klaipėda) ir „Vaga“, pasirodymas su savo tarminės leidybos projektais leidžia tikėtis geresnės leidybos bei poligrafinės kultūros. Dažnai mažos leidyklos, taupydamos lėšas, nėra linkusios atsižvelgti net į pagrindinius maketavimo principus. Apskritai daugelis tarminės leidybos projektų yra nekomercinės paskirties, tad profesionalių leidėjų domėjimasis šia leidybos sritimi yra gana naujas reiškinys.

Regionuose populiarus ir ekonomiškai naudingas leidyklos ir spaustuvės sujungimas po vienu stogu dažnai pritraukia nedidelius leidybos projektus. Šios spaustuvės-leidyklos paprastai neinvestuoja savo lėšų, remiasi užsakovų (dažniausiai autorių) lėšomis. Neišrankiems autoriams šios leidybos ir poligrafijos paslaugos

29 SPERGA, Ilze. Mūdienu latgaliešu literatūra: autori bez lasitājiem. *Latgališu kultūrys gazeta* [interaktyvus]. Sukurta 2010, gruodžio 2. Prieiga per internetą: <www.latgale.lv/lg/files/download?id=844>.

30 Ši normatyvinio elgesio teorija taikyta tyrinėjant Jungtinių Amerikos Valstijų feministinės

spaudos leidybą ir platinimą. Žr. plačiau: BURNETT, Gary; BESANT, Michele; CHATMAN, Elfreida A. Small Worlds: Normative Behavior in Virtual Communities and Feminist Bookselling. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 2001, vol. 52 (issue 7), p. 536–547.

yra patrauklios, jomis naudojasi net kitų regionų kūrėjai (minėtas žemaičių pavyzdys). Sėkmingai dirba UAB „Utenos spaustuvė“ (8 knygos), Alytaus „Albagrafija“, Marijampolės „TeleSATpress“, dirbo bankrutavę „Mokslo aidai“ (po 3 knygas) ir kt. Spaustuvės-leidyklos dažnai negali užtikrinti kalbinio redagavimo, be kurio daugelis žinomus vardus turinčių leidyklų nedirba, tad ši produkcija įprastai pasižymi žemais redakcinio parengimo standartais.

Autoriai, turintys žurnalistinio darbo patirties ir kontaktų su periodinių leidinių redakcijomis, dažnai kreipiasi į jas su savo leidybos sumanymais. Šia kryptimi aktyviai veikia Žemaičių kultūros draugijos redakcija, leidusi laikraštį „A mon saka“ ir žurnalą „Žemaičių žemė“. Ji išleido 6 leidinius. Ši draugija ne vien laukė pasiūlymų, bet ir telkė autorius įvairiems leidybos projektams. Išleido skaitmeninę enciklopediją *Žemaitija = Samogitia* (2000) su žemaičių tarminių tekstų intarpais. Į tarminės spaudos leidybą įsitraukė ir „Mokslo Lietuvos“ (2), „Valstiečių laikraščio“, „Šiaurės Lietuvos“ bei keletas kitų rajoninių laikraščių redakcijų (po 1). Šios spaudos įmonės ir organizacijos, įgijusios leidybos patirties, gali užtikrinti tinkamus leidybos ir sklaidos procesus. Autoriams keliami didesni reikalavimai, stengiamasi leidinius tinkamai parengti ir išleisti.

Visuomeninės organizacijos – vienos iš pastoviausių kultūrinių sumanymų katalizatorių ir vykdytojų. Daugiausia dėmesio leidybos projektams rodė žemaičių visuomeninės organizacijos. Vien Regionų kultūrinių iniciatyvų centras (iš esmės „Žemaičių žemės“ redakcija) yra išleidęs 6 knygas. Kitos kraštiečių organizacijos gausėne leidyba nepasižymi. Atminties institucijos palaiapsniui įsitraukia į tarminės leidybos projektus. Aktyviai leidyboje dalyvauja Skuodo savivaldybės viešoji biblioteka (5 knygos) ir Pasvalio Mariaus Katiliškio viešoji biblioteka (1 knyga). Tarp muziejų yra pasižymėję Rokiškio krašto ir Lietuvos aviacijos muziejai (po 1 knygą). Kultūros centrai vangiai dalyvauja leidybinėje veikloje. Prie tarminės leidybos yra prisidėję tik Lietuvos liaudies kultūros centras ir Vilniaus etninės kultūros centras (po 1 knygą).

Klaipėdos universiteto ir Vilniaus dailės akademijos leidyklos, išleidusios po vieną tarminę knygą, reikšmingai prisideda prie šios kūrybinės saviraiškos formos sklaidos. Lietuvių kalbos institutas, leidžiantis mokslinius ir mokomuosius dialektologijos veikalus, imasi tarminės leidybos projektų. Dviejų laidų sulaukusi V. Braziūno knyga *Saula Svaliō* reprezentuoja Lietuvių kalbos instituto požiūrį į tarminę kūrybą. Šiuo atveju leidžiant knygą su garso įrašo priedu buvo siekiama užtikrinti antrinio oralumo pasiekiamumą. Antrinis oralumas turi užtikrinti, kad skaitytojas *taisyklingai* ištartų savita rašyba užrašytą tekstą, o kartu mintimis ir jausmais sugrįžtų į savo kalbinę aplinką. Tarminės leidybos požiūriu tai idealus knygos tekstinės ir garsinės išraiškos dermės atvejis.³¹

Bendras Lietuvoje išleistos tarminės knygos tiražas siekia 60 tūkst. egzempliorių. Statistiškai kas penkiasdešimtas šalies gyventojas galėjo įsigyti nors vieną knygos egzempliorių. Tiesa, žemaičiams tenkanti dalis yra gerokai didesnė: apie 13–15 atstovų – viena knyga. Leidybos mastai, akivaizdu, negali patenkinti šiuolaikinių skaitytojų poreikių, bet nuo to nesumenksta jos kultūrinė reikšmė. Visuomeniniais pagrindais leidžiama tarminė spauda įprastai platinama aplenkiant spaudos prekybos taškus. Knygų rinkoje vyraujantys tinkliniai knygynai kratosi šios leidybos produkcijos, nesitikėdami iš jos didelės komercinės sėkmės. Tarminių leidinių galima išvysti įvairiuose kultūrinuose renginiuose, knygų pristatymuose ir kitomis progomis. Tai patikimiausias sklaidos būdas. Autoriai leidėjai knygomis aprūpina artimesnius knygynus, bet paprastai savo kūrybos knygeles nemokamai dovanoja šeimos nariams, giminaičiams, draugams ir bendraminčiams. Kultūrinių bendruomenių savosios kūrybos formų atsiradimas ir dalijimasis šiais kūrybos vaisiais įprasmina jų pastangas išlaikyti lietuvių kalbos tarminę įvairovę. Kartu tai reikšmingas liberaliojo pliuralizmo visuomeninės minties rodiklis, liudijantis šiuolaikinės Lietuvos kultūros integralumą europinės kultūros kontekste.

Išvados

1. Autoriai, leidėjai ir bibliografinių išteklių formuotojai turėtų daugiau dėmesio skirti tarminės spaudos išskirtinumo ryškinimui ir jos apskaitai. Pirmieji turėtų nuosekliau laikytis kalbinio apsisprendimo, suvokti tarminės knygos adresato skirtybes, antrieji – tinkamai parengti knygos metriką, tretieji elektroninių bibliotekų katalogų bibliografinio aprašo pastabų skiltyje galėtų išryškinti knygos kalbinį pagrindą ir įvesti logiškai pagrįstas bei labiau apibendrintas dalykines rubrikas. Palengvėtų tarminės knygos paieška ir jos tyrimai.
2. Šiuolaikinė lietuvių tarminė leidyba – itin trapus ir menkai komercializuotas kultūros reiškiny. Jo gyvavimas yra glaudžiai susijęs su šalies ir regionų kultūros politika. Etnokultūrinių regionų bendruomenių regioninės savimonės branda, teigiamas santykis su savo tarpe yra pagrindinis tarminės spaudos leidybos variklis. Tarminės leidybos tradiciją nuosekliai tęsia žemaičiai, kurie yra pasiekę kiekybinių rezultatų ir kokybinių sprendimų. Naujas leidybos tradicijas kuria dzūkai ir aukštaičiai. Suvalkiečiai dėl didelės bendrinės lietuvių kalbos įtakos nelinkę plėtoti tarminės leidybos, o dėl mažo atstovų skaičiaus mažlietuviai yra nepajėgūs to daryti.

31 Lietuvos aklujų bibliotekos iniciatyva skaitytojų pageidavimu žemaitiška Edvardo Rudžio knyga *Kuotrė* (1996) išleista garso plokštele, o 2014 m. ji konvertuota į skaitmeninį formatą. Skirtingai nuo

V. Braziūno *Saula Svaliū*, ši knyga yra prieinama tik Lietuvos aklujų bibliotekos abonementams. ŽŪ: TRAKYTE, Giedrė. *Žemaičių regioninė literatūra*, p. 36.

3. Pagrindinės tarminės leidybos iniciatyvos kyla iš visuomeninių organizacijų, įvairiomis formomis puoselėjančių regioninę kultūrą. Organizacijos užtikrina leidybą ir platinimą, veikdamos normatyvinių bendruomenių modeliu, t. y. įtraukdamos bendruomenės narius į knyginio turinio kūrimą, jo leidybą ir sklaidą. Autoriai savilaidininkai nėra linkę palaikyti vietos poligrafijos pramonės ir ugdyti vietos leidybos įmonių, dažnai tenkinasi pigių spaustuvių paslaugomis. Didelių komercinių leidyklų atėjimas į tarminę leidybą artimiausiu metu nenumatomas, nes šiuolaikinė platinimo sistema dėl tinklinių knygynų vyravimo yra nepalanki tarminių knygų sklaidai komercinėms leidykloms prieinamomis formomis.

Literatūra ir šaltiniai

Nepublikuoti tyrimai

1. TRAKYTĖ, Giedrė. *Žemaičių regioninė literatūra*: tarminiai tekstai: magistro darbas. Vadovė doc. dr. Brigita Speičytė. Vilnius, 2015. Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto archyvas. 72 lap.

Publikuoti tyrimai

2. BALAŠAITIS, Antanas. Tarmių atgijimas literatūroje. *Gimtoji kalba*, 2015, sausis (nr. 1), p. 3–12.
3. BARANAUSKIENĖ, Viktorija; KRUPICKAITĖ, Dovilė. Regioniniai kalbų vartojimo Lietuvos miestuose ypatumai. Iš *Miestai ir kalbos II*: sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis: kolektyvinė monografija. Vilnius, 2013, p. 23–53.
4. BITĀNS, Agris. Juridiskas piezīmes latgaliešu raks-tu valodas kā vēsturiska latviešu valodas paveida sakarā. *Jurista Vārds*, 2012, june 6 (nr.10 (709)). Prieiga per internetą: <<http://www.eversheds.com/global/en/what/articles/index.page?ArticleID=en/global/latvia/lv/Juridiskas-piezimes-latgaliesu-raks-tu-valodas>>.
5. BRADLEY, Linda; VIGMO, Sylvi. *Atvirieji švietimo ištekliai (AŠI) rečiau vartojamoms kalboms*: situacijos analizės ataskaita. 2014. 10 p. Prieiga per internetą: <http://langoer.eun.org/c/document_library/get_file?uuid=18cadaac-42c4-4bea-bca3-6132fffc311f&groupId=395028>.
6. BUKANTIS, Jonas. Vakarų žemaičių tarmės ypatybės. *Tautosakos darbai*, 2007, t. 34, p. 194–206.
7. BURNETT, Gary; BESANT, Michele; CHATMAN, Elfreda A. Small Worlds: Normative Behavior in Virtual Communities and Feminist Bookselling. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 2001, vol. 52 (issue 7), p. 536–547.
8. DAUGIRDAS, Vidmantas; RAGAUSKAITĖ, Alma. Dzūkijos kultūrinis regionas. *Annales geographicae*, 2010–2011, t. 43–44, p. 16–28.
9. HARRISON, K. David. *When Languages Die*: The Extinction of the World's Languages and the Erosion of Human Knowledge. Oxford, 2007. 292 p.
10. KAČIUŠKIENĖ, Genovaitė. Tarminės literatūros straipsniai interneto paieškos sistemoje www.google.com: Lietuva ir Italija. *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 2007, t. 4, p. 63–70.
11. KLIUKIENĖ, Regina. Tarmės mokėjimas, vartojimas ir nuostatos Žemaitijos regione. Iš *Miestai ir kalbos II*: sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis: kolektyvinė monografija. Vilnius, 2013, p. 91–103.
12. LAUKKONĖN, Taisija. Mažumos literatūra kaip iššūkis nacionaliniam literatūros kanonui: Lietuvos specifika. *Colloquia*, 2015, t. 34, p. 122–134.
13. PELINSER, André Tessler. Regionalidade: entre a influência francesa e a brasilidade. Iš *A literature e a vida*: por que estudar literatura? Vila Velha, 2015, p. 356–368.
14. PETREIKIENĖ, Giedrė. Žemaičių tarminės literatūros vertė. *Žemaičių žemė*, 2015, nr. 3, p. 98–100.

15. PETREIKIS, Tomas. Dabarties žemaitiškoji knyga. *Žemaičių kultūros savastys*, t. 1: Nuo Vilniaus kalvų prie Baublio slenksčio. Vilnius, 2012, p. 17–27.
16. PETREIKIS, Tomas. *Regioninės knygos kultūra Žemaitijos knygos 1905–1944 m. pavyzdžiu*: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, komunikacija ir informacija (08S). Vilnius, 2014. 400 p. Prieiga per internetą: <http://vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:E.02-2014-D_20141111_114530-13352/DS.005.0.01.ETD>.
17. PETREIKIS, Tomas. Vaclovo Biržiškos žemaitiškosios knygos koncepcija. *Knygotyra*, 2010, t. 55, p. 126–139.
18. RAGAUSKAITĖ, Alma. Lietuvos etnokultūriniai regionai: formavimasis ir rezultatai. *Eminė kultūra*, 2015, nr. 9, p. 69–74.
19. SPEIČYTĖ, Brigita. Girdimoji atmintis kaip liudijimo literatūros strategija. *Metai*, 2014, spalio (nr. 10), p. 90–104.
20. SPERGA, Ilze. Mūdienu latgaliešu literatūra: autori bez lasītājiem. *Latgališu kultūrys gazeta* [interaktyvus]. Sukurta 2010, gruodžio 2. Prieiga per internetą: <www.latgale.lv/lg/files/download?id=844>.
21. ŠIMKEVIČIUS, Šarūnas. *Dzūkijos spaudos kelias*: esė, straipsniai, bibliografija. Kaunas, 2014. 147, [5] p.
22. TRAKYTĖ, Giedrė. Ar žemaičių tarme parašytos knygos sulaukia savo skaitytojų? *Žemaičių žemė*, 2015, nr. 1(95), p. 10–12.
23. TRAKYTĖ, Giedrė. Žemaitiškos tapatybės raiška Teresės Ūsienės knygelėje „Tuobis“. *Žemaičių saulutė*, 2015, vasario 20 (nr. 2(731)), p. 7.
24. ZINKEVIČIUS, Zigmas. *Lietuvių tarmių kilmė*. Vilnius, 2006. 293, [1] p.

EXPRESSIONS OF REGIONALISM IN MODERN LITHUANIAN BOOK PUBLISHING: BOOKS IN DIALECTS

Tomas Petreikis

Summary

The development of publishing activities, focused not only on the Lithuanian literary language but also on Lithuanian dialects, testifies to the spread of values of liberal pluralism in our society, dynamics of regional information needs and spontaneously expanding self-expression fields of ethnographic communities. Modern Lithuanian dialectal publishing is an extremely fragile and poorly commercialized phenomenon of culture. So far, neither the authors nor publishers and developers of bibliographic resources have fully understood the exclusivity of a dialectal book. As a result, accounting of dialectal books has not yet been formalized; the addressee of such books has not yet been well identified; linguistic features not always established in the publication titles. A successful life of a dialectal book is closely related to the national and regional cultural policy. The maturity of regional self-awareness of communities established on the ethnographic regional level and a positive attitude of a community toward its dialect is the main driving force of dialectal publishing. The tradition of publishing dialectal books is consistently continued by the *Žemaičiai* (Samogitians, or Lowland Lithuanian). Their quantitative and qualitative achievements can be illustrated by the fact that in 1990–2014, 77 book titles were published in the Samogitian dialect. New traditions of publishing are being developed by the *Aukštaičiai* (Highland Lithuanian) – 34 titles, and the *Dzūkai*

(12 titles), whereas the *Suvalkiečiai*, due to a great influence of the standard Lithuanian language, do not feel inclined to develop dialectal publishing. The ethnographic region of the so-called *Mazlietuviai* (from Lithuania Minor) is not numerous enough to have the capacity of developing dialectal publishing. The success of projects aimed at developing dialectal publishing can only be ensured by public organizations which act in accordance with the model of normative communities and thus engage community members into the processes of creating, publishing and disseminating the book content. Self-publishing authors usually use the services of cheap printing houses rather than show interest in developing local poligraphic industry or support local publishing companies. There are cases of successful dialectal publishing projects. However, these are more happy exceptions to the common practice. Given the situation, it is difficult to anticipate the involvement of big commercial houses in dialectal publishing. Due to the prevalence of network-based bookstores, the current system of distribution is not favourable to the dissemination of dialectal books.

Įteikta 2016 m. vasario 22 d.

Priimta 2016 m. balandžio 11 d.